

Zakład Narodowy im. Ossolińskich cz. II'

Kościół oo. jezuitów we Lwowie, miejsce przechowywania części zbiorów dawnego Ossolineum. Fot. J. Miler, 1998 r.

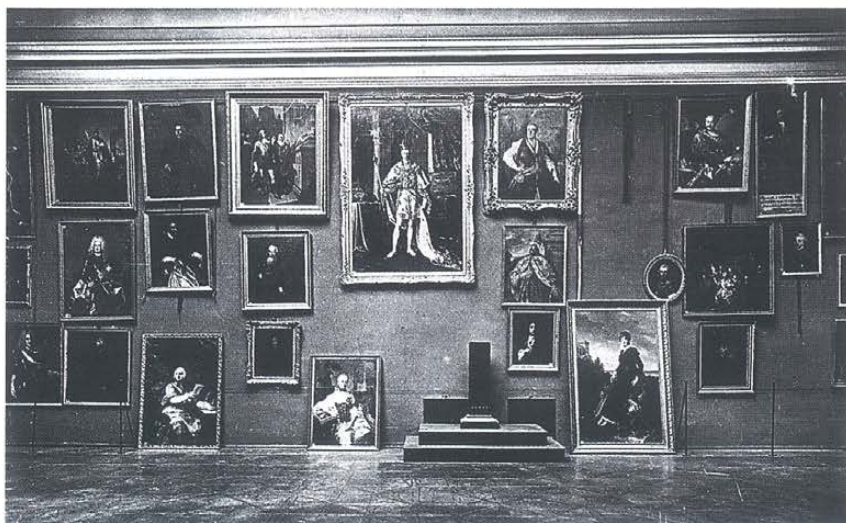
Moja taktyka idzie w następującym kierunku:

- 1) Nie dopuścić do rozbicia zbiorów;
- 2) Jeśli mowa o „darze” od narodu ukraińskiego dla polskiego to albo całość, albo nic;
- 3) Społeczeństwo polskie nie zadowolilo się żadnym ochlapem i tak jak nie zapomniało przez 150 lat o zbiorach Żałuskich, tak nie zapomnieliby nigdy o Ossolineum jako o najbardziej niewralgicznym punkcie. Nie można sobie wyobrazić, aby autografy Pana Tadeusza, Słowackiego i in. mogły się znajdować poza granicami Polski;
- 4) Istniały w Polsce tylko dwie instytucje o charakterze tak bezwzględnie narodowym, jako dzieło całego narodu przez kilka pokoleń tworzone i utrzymywane, a mianowicie Rapperswil i Ossolineum, po spaleniu tego pierwszego pozostało tylko to drugie...²

Zakład Narodowy im. Ossolińskich składał się z Biblioteki, Muzeum im. Lubomirskich oraz Wydawnictwa, które posiadało również swoje oddziały w Warszawie i w Krakowie, i zapewniało główne środki finansowe dla bieżącej działalności Zakładu.

Zgodnie ze statutem kolejnymi kuratorami byli ordynaci przeworscy. Ostatni kurator Zakładu — Andrzej ks. Lubomirski wyjechał do Przeworska po zajęciu Lwowa przez Rosjan. Jego obowiązki pełnił wicekurator prof. Franciszek Bujak. Dyrektor Zakładu dr Ludwik Biernacki zmarł 18 września 1939 r. i tymczasowo kierownictwo przejął Komitet Zarządzający, w któ-

Muzeum im. Lubomirskich. Galeria obrazów. Fot. ze zbiorów ZNiO we Wrocławiu

rego skład weszli kustosz i kierownicy działów. Decyzje podejmowane przez ówczesny zarząd nie miały znaczenia, ponieważ pod koniec listopada sowieckie władze okupacyjne mianowały Jerzego Borejszę dyrektorem Zakładu. Wydawnictwo we Lwowie zostało upaństwowione (dalszą działalność prowadziły oddziały znajdujące się pod okupacją niemiecką), a Biblioteka i Muzeum zostały jeszcze przez parę miesięcy utrzymane w całości. Od września 1939 r. zbiory biblioteczne i muzealne zostały znacznie powiększone dzięki depozytom i zbiorom prywatnym, przekazywanym przez właścicieli często w obawie przed aresztowaniami.

Zakład Narodowy został zlikwidowany wskutek decyzji Rady Komisarzy Ludowych USRR z dnia 2 stycznia 1940 r. o utworzeniu Lwowskiej Filii Biblioteki Akademii Nauk USRR w Kijowie. W lutym zbiory Biblioteki zostały formalnie przez nią przejęte. Natomiast Muzeum im. Lubomirskich zostało zlikwidowane w maju 1940 r. decyzją Komunistycznej Partii Ukrainy, a eksponaty podzielono między pozostałe lwowskie muzea.

Od czerwca 1941 r. rozpoczęła się niemiecka okupacja Lwowa. Główny zarząd Bibliotek w Generalnym Gubernatorstwie podjął decyzję o zachowaniu odrębności bibliotek wchodzących w skład Lwowskiej Filii Bibliotek AN USRR. Władze niemieckie mianowały Wiesława Tadeusza Wisłockiego zarządcą komisarycznym, a po jego tragicznej śmierci, byłego kustosza Muzeum im. Lubomirskich — prof. Mieczysława Gębarowicza (w sierpniu 1941 r.)

nymi własnymi środkami finansowymi, dzięki którym starano się gromadzić i opracowywać zbiory, udostępniać publikacje młodzieży uczącej się na tajnych kompletach oraz wspierać finansowo pracowników. Fundusze pochodziły od ks. Lubomirskiego (który starał się wypełniać statutowy obowiązek finansowania Ossolineum z dochodów ordynacji przeworskiej), z Warszawskiego Oddziału Wydawnictwa Zakładu oraz od Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj. Wiele cennych pozycji zostało wywiezionych ze Lwowa podczas okupacji niemieckiej. W 1944 r. wybrano: 2254 rękopisy, 2158 dyplomów oraz 44 rękopisy i 40 dyplomów ze zbiorów Biblioteki Pawlikowskich. Zbiory te, odnalezione po wojnie w Adelinie (Zagrodnie) na Dolnym Śląsku, zostały przewiezione do Biblioteki Narodowej skąd, po reaktywowaniu Ossolineum, przewieziono je do Wrocławia.

Ze zbiorów dawnego Muzeum im. Lubomirskich zrabowano (jeszcze w 1939 r.) m. in. 25 rysunków Albrechta Dürera, które po wojnie zostały odnalezione w amerykańskiej strefie okupacyjnej i przekazane przez Amerykanów ks. Lubomirskiemu (sprzedane przez niego w Wielkiej Brytanii).

W lipcu 1944 r. rozpoczęła się ponowna okupacja Lwowa przez ZSRR. Ze zbiorów Ossolineum utworzono Sektor Polski (później sektor II) Lwowskiej Biblioteki Akademii Nauk

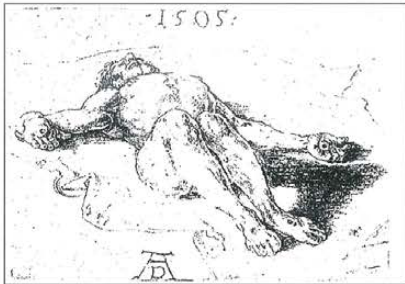
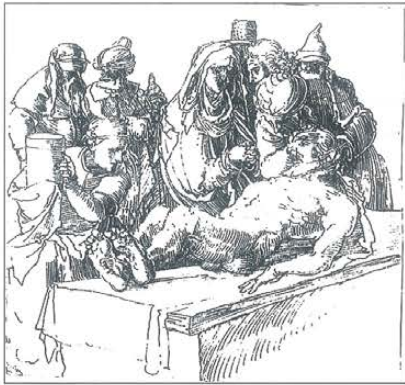
Muzeum im. Lubomirskich, dział pamiątkowo-historyczny.
Fot. ze zbiorów ZNIO we Wrocławiu

Muzeum im. Lubomirskich. Zbrojownia. Fot. ze zbiorów ZNIO we Wrocławiu

W listopadzie 1941 r. Główny Wydział Nauki i Nauczania Rządu Generalnego Gubernatorstwa utworzył z bibliotek lwowskich niemiecką Bibliotekę Państwową, w której zbiory Ossolineum (wraz z Biblioteką Baworowskich) stanowiły Oddział II. Prof. Mieczysław Gębarowicz był jego komisarycznym zarządcą, a od czerwca 1942 r. — kierownikiem. Również ks. Lubomirski powierzył mu kierownictwo Zakładu Narodowego, a w 1943 r. mianował go dyrektorem Zakładu (fakt ten, ze względów bezpieczeństwa, utrzymany był w ścisłej tajemnicy).

Dzięki temu Zakład Narodowy prowadził ograniczoną działalność statutową w warunkach konspiracyjnych. Dyrekcja dysponowała pew-

Dwa rysunki Albrechta Dürera, ilustr. z: *Albrecht Dürers Zeichnungen im Lubomirski Museum*, oprac. M. Gębarowicz, H. Tietze, Wien 1929

USRR. Prof. M. Gębarowicz został mianowany jego kierownikiem. Po wojnie podjął decyzję o pozostaniu we Lwowie i nie objął kierownictwa reaktwowanego w lipcu 1946 r. we Wrocławiu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Memoriały, opracowywane po wojnie z inspiracji Biura Rewindykacji i Odszkodowań Ministerstwa Kultury i Sztuki, przewidywały repatriację całego polskiego majątku i dorobku kulturalnego ziem wschodnich II Rzeczypospolitej. Wśród nich były zbiory Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Zbiory Ossolineum wymieniono jako podlegające całkowitej repatriacji również w punkcie 2 wytycznych do rozmów z delegacją ukraińską (25 lipca 1946 r.).

Nawet W. Bażan, wicepremier Ukraińskiej SRR, deklarował w 1945 r., iż całe polskie mienie kulturalne, które znajduje się na terenie republiki ukraińskiej, będzie przekazane jeszcze w roku bieżącym. Prowadzone rozmowy ze ZSRR dały pewne rezultaty. Jednak to co udało się odzyskać, było przekazywane w formie „daru”, wyboru dokonywano jednostronnie, bez udziału polskich specjalistów.

W lipcu 1946 i w marcu 1947 r. przewieziono ze Lwowa 42 606 starych druków, 157 737 druków z XIX i XX w. oraz 6764 rękopisów.

Ostatnia próba odzyskania Ossolineum miała miejsce w latach osiemdziesiątych. 21 kwietnia 1987 r. w Moskwie została podpisana między PRL a ZSRR „Deklaracja o współpracy polsko-radzieckiej w dziedzinie ideologii, nauki i kultury”. Na jej podstawie w maju przewieziono do Wrocławia przeszło 2400 tomów. Jednak ponownie miało to charakter „daru”, a delegacja polska nie miała nawet możliwości obejrzenia zawartości przygotowanej przesyłki. Po rozpakowaniu we Wrocławiu okazało się, że jest to 1170 tomów ze znakami własnościowymi Ossolineum oraz 1273 egzemplarze różnych książek, pochodzących z nie sprzedanych przed wojną publikacji wydawnictwa ZNiO. Około 75% transportu pochodziło z lat 1901-1939.

We Lwowie pozostała większa część zbiorów dawnego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Do roku 1947 ZSRR przekazał Polsce 42 606 tomów starych druków, biorąc pod uwagę przeszło 3000 tomów wywiezionych przez Niemców, we Lwowie pozostało więc przeszło 11 600 tomów (licząc według stanu w roku 1939).

Zbiory rękopiśmienne pozostałe we Lwowie to: 8140 rękopisów, 12 820 autografów i 970 dyplomów (licząc wg stanu w roku 1945). Ze zbiorów kartograficznych we Lwowie pozostało 2952 map i atlasów (w tym 631 map z kolekcji Pawlikowskich).

Pośród druków zwartych z XIX i XX w. pozostało 743 000 woluminów. Poza tym 1714 kompletnych tytułów czasopism i 950 rozdziałnych oraz cały zbiór dzienników.

Ze zbiorów muzealnych Zakładu Narodowego pozostało: 1592 dzieła malarzy polskich i obcych, większość zbioru rzeźby (z 8400 jednostek). Zbiory rysunku i grafiki wraz z innymi zbiorami lwowskimi zostały zebrane w 1941 r. w budynku dawnej Biblioteki Baworowskich, licząc ogółem 90 000 jednostek. Ponadto kilka tysięcy monet i medali (w 1939 r. zbiór medali liczył przeszło 6000 egz., a monet 4000), 15 000 banknotów, przeszło 1500 eksponatów z działu sfragistyki, ok. 14 000 fotografii, ponad 1000 ekslibrisów.

W całości pozostało Archiwum Ossolineum.

W 1997 r. Pełnomocnik Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą złożył wniosek rewindykacyjny stronie ukraińskiej

obejmujący całość zbiorów przedwojennego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Jest to jeden z tematów objętych pracami Międzyrządowej Komisji Polsko-Ukraińskiej ds. ochrony i zwrotu dóbr kultury utraconych i bezprawnie przemieszczonych podczas II wojny światowej³. W ramach komisji zostały powołane zespoły ekspertów. W skład zespołu ekspertów ds. Ossolineum wchodzi przedstawiciel Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. ❖

Przypisy

¹ Na podstawie materiałów opracowanych w 1997 r. przez zespół pracowników Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: S. Kozaka, L. Machnika, M. Matwijowa, R. Nowakowskiego, G. Sukiennik, W. Tyszkowskiego, R. Wytyczaka, pod red. A. Juzwenki.

² Fragment listu Mieczysława Gębarowicza do Tadeusza Mańkowskiego z dn. 6 VI 1945 r. BZiNO, sygn 16406, s. 151. Publ. w: M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945-1948*, Wrocław 1996, s. 176.

³ Aktualne problemy dotyczące współpracy ze stroną ukraińską w dziedzinie bibliotek były prezentowane w referatach B. Bieńkowskiej, M. Matwijowa, J. Milera, U. Paszkiewicz i J. Szockiego podczas IV Forum PTB w 1997 r. opublikowane w: „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi. Studia i materiały”, t.19, Warszawa 1999.

Literatura

1. M. Gębarowicz, *Zbiory muzealne w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. Księga pamiątkowa wydana w 150-lecie Ossolineum*, Wrocław 1967.
2. M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945-1948*, Wrocław 1997
3. M. Matwijów, *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1939-1946*, (w:) *Idea Europy i Polska w XIX wieku. Księga ofiarowana dr. Adolfowi Juzwence w 60 rocznicę urodzin*, Wrocław 1999.
4. W. Pajączkowski, *Ossolineum we Wrocławiu*, AAN, MKiS BRiO sygn. 387/116, s. 93-119.

Grobowiec rodziny Klamutów na Cmentarzu tyczakowskim, w którym w 1984 r. został pochowany prof. Mieczysław Gębarowicz. Fot. J. Miler, 1996 r.

